होवाच जीवलश्चैलकिः" शत० ब्रा० २।३।१।३४ । चैलकर्षिश्च "चैलक उन्माद शाण्डिल्यायन" इति शत० ब्रा० १०।४।५।३०। शाण्डिल्यगोत्रे उक्तः ।

चैलधाव त्रि० चैलं वस्त्रं धावति मार्ष्टि धाव—मृजि अण् उप० स० । वस्त्रक्षालके रजके (धोपा) "चैलधावसुराजीविसहोपपतिवेश्मनाम्" याज्ञ० तदन्नभोजनं निषिद्धम् ।

चोकुटि पु० गोत्रप्रवरभेदे हेमा० प्रवरा० ।

चोक्ष पु० १स्वभावसिद्धशुचिषु वनप्रदेशेषु । "अवकाशेषु चोक्षेषु नदीतीरेषु चैव हि" मनुव्या० कुल्लू० । तत्र भवं यत् । चौक्ष्य तत्रभवे उदके "अचौक्ष्यसलिलक्षालितयोनिम्" सुश्रुतः । "शुचौ दक्षे च चोक्षःस्यात्" त्रिका० उक्ते २दक्षे । "श्रद्धावन्तो दयावन्तश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः" भा० अनु० १४४अ० ।

चोच न० चु—बा० च । १वल्कले २चर्म्मणि धरणिः । प्रशस्तं चोचमस्यास्ति अच् । ३त्वक्पत्रे पु० अमरः ४गुड़त्वचि शब्दार्थ० । स्वार्थे क । तत्रार्थे "दद्याच्चात्र पिप्पलीमूलतण्डुलीयकवराङ्गचोचकेत्यादि" सुश्रु० ।

चोड पु० चुल—समुच्छ्राये अच् लस्य डः । १प्रावरणे २देशभेदे ब० व० मेदि० । चोलशब्दे दृश्यम् ।

चोडी स्त्री चुल—अच् गौरा०ङीष् लस्य डः । शाट्यां हेमच० ।

चोद पु० चोदयति चुद—अच् । अश्वादेः प्रेरके १कशादौ । "जघने चोद एषां वि सक्थानि नरो यमुः" ऋ०४।६१।३। "चोदः प्रेरिका कशा अराग्रकाष्ठविशेषो वा" २प्रेरकमात्रे त्रि० "चोदः कुवितुज्यात् जातमेवितः" ऋ० १।१४३।७। "चोदः प्रेरकः" मा० ।

चोदक पु० चुद—ण्वुल् । १प्रवर्त्तके विधिवाक्ये "वर्त्तमानोपदेशाच्चोदनाशब्दात्श्रुत्यर्थाभावात्तवैचेति वचनान्निर्देशात् कर्मचोदकः" कात्या० श्रौ० १।१०।१ "अग्नीदग्नीनित्यादिः कर्मचोदकः कर्मविधायकः विधिवाक्यमित्यर्थः न तु मन्त्रः । कुतः वर्त्तमानोपदेशात् एवमादयो वर्त्तमानमर्थमनुष्ठेयत्वेन यत उपदिशन्ति अग्निविहरणं कर्त्तव्यं स्तरणं च कर्त्तव्यमित्येवमुपदिश्यते किं च चोदनाशब्दात् अपि च एषु प्रेषेषु चोदनाशब्दो विधिशब्दोऽस्ति विधौ हि लोट् स्मर्यते । लोट् चेति" पा० । लोटो मध्यमपुरुषवचनानि चैतानि विहरस्पृणीहि आसादयेत्यादीनि तस्मादपि कर्मचोदका एते" कर्कः २प्रेरकमात्रे त्रि०

चोदन न० चुद—भावे ल्युट् । १प्रवर्त्तने चोदनाशब्दार्थे । "प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्त्तव्यं श्रुतिचोदनात्" मनुः । २प्रेरणमात्रे च "कार्य्यकारणसन्देहे भवत्यन्योन्यचोदनात्" भा० अनु० १अ० । कर्त्तरि ल्यु । ३चोदके त्रि० । "अपिप्रयं चोदना वा मिमाना" यजु० २९।७। "चोदना चोदनानि कर्म्माणि" वेददी० ।

चोदना स्त्री चु० चुद-युच् । "चोदना चोपदेशश्च विधिश्चैकार्थवाचिनः" इति भट्टोक्ते प्रवर्त्तनावाक्ये "चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म्मः" इति मीमांसासूत्रम् । २प्रेरणायां, ३प्रवर्त्तनायाञ्च । चोद्यतेऽनया करणे बा०युच् ४प्रवृत्तिहेतौ च "ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्म्मचोदना" गीता । "ज्ञानमिष्टसाधनमिति बोधः, ज्ञेयमिष्टसाधनं कर्म्म । परिज्ञाता एतज्ज्ञानाश्रयः, कर्म्मचोदना कर्म्म चोद्यते प्रवर्त्त्यतेऽनया चोदना ज्ञानादित्रितयं प्रवृत्तिहेतुरित्यर्थः" श्रीधरः । ५अज्ञातार्थज्ञापके शब्दमात्रे—"चोदनाप्रवृत्तिभेदाच्च" "या हि चोदना धर्म्मस्य लक्षणं सा स्वविषये नियुञ्जानैव पुरुषमवबोधयति ब्रह्मचोदना तु पुरुषमवबोधयत्येव केवलम्, अवबोधस्य चोदनाजन्यत्वात् न पुरुषोऽवबोधे नियुङ्क्ते यथाऽक्षसन्निकर्षेणार्थाऽबोधे तद्वत्" शा० सू० शाङ्करभाष्यम् । "अज्ञातज्ञापकः शब्दः चोदना तस्याः प्रवृत्तिर्बोधकत्वं तद्वैलक्षण्याच्च जिज्ञास्य भेद इत्यर्थः । संग्रहवाक्यं विवृणोति या हीति लक्षणं प्रमाणं "स्वर्गकामोयजेत" इत्यादि वाक्यं हि स्वविषये धर्मे यागादिके स्वर्गभावनारूपे फलहेतुयागादिगोचरनियोगे वा हितसाधने यागादौ वा, पुरुषं प्रवर्त्तयदेवावबोधयति "अहमात्मा ब्रह्म" इत्यादि वाक्यं तु पुरुषं केवलमप्रपञ्चं ब्रह्म बोधयत्येव न प्रवर्त्तयति विषयाभावात् नन्ववबोध एव विषयोऽस्तु तत्राह न पुरुष इति ब्रह्मचोदनया पुरुषोऽवबोधे न प्रवर्त्त्यते इत्यत्र हेतुं पूर्ववाक्येनाह अवबोधस्येति । स्वजन्यज्ञाने स्वयं प्रमाणं न प्रवर्त्तकमित्यत्र दृष्टान्तमाह यथेति मानादेव बोधस्य जातत्वात् जाते च तस्मिन् विध्ययोगात् न वाक्यार्थज्ञाने पुरुषप्रवृत्तिः । तथा च प्रवर्त्तकमानमेयो धर्मः, उदासीनमामेयं ब्रह्मेति" रत्नप्रभा । लोगाक्षिभास्करेणापि "वेदप्रतिपाद्यप्रयोजनवदर्थो धर्म्म" इति धर्मलक्षणमुक्त्वा "चोदनालक्षणोऽर्थो धर्म" जै० सूत्रस्थचोदनापदस्य वेदमात्रपरत्वमुररीकृतम् । तल्लक्षणे चार्थपदस्य इष्यमाणपरत्वेन